

POLEMIKE O REALIZMU I NATURALIZMU U HRVATSKOJ KNJIŽEVNOSTI

Miroslav Šicel

1.

Još prije nego je došlo do poznatog spora među hrvatskim piscima i kritičarima oko realizma i naturalizma u osamdesetim godinama, realizam kao stilsku formaciju odnosno kao poetološku odrednicu osmišljavali su i neki pisci prethodne književne generacije. Dok, primjerice, u nekim Tkalčevićevim pripovijestima nailazimo već na elemente realističkog izraza i tematskih obilježja karakterističnih za taj pravac («Zagrepkinja», 1855, »Nadala Bakarka« 1871)¹ Janko Jurković, pišući o problemima kazališta i o tome kako bi se drame trebale pisati napominje: — »(...) Valja tud potanko i temeljito poznavati život i ljude, ne samo ljude kao ljude, nego sa svim različitostima stališa, spola, ćudi, sve i najmanje zakutke srca čovječjega, sve strasti koje njima kreću, svu prirodu čovjeka (...)«² što, nedvojbeno, zvuči vrlo moderno kao da je pisano u vrijeme već izrazito realističkih tendencija u hrvatskoj književnosti.

August Šenoa je pak jasno i glasno pledirao za realizam, posebice kad je riječ o dramskom repertoaru, tražeći izričito da se umjesto njemačkih na hrvatsku pozornicu dovedu djela francuskih pisaca. — »(...) preporučujem komade iz Scribeove, a još više iz novije realističke škole; jer se u njima shvaća duboko socijalni život i njegove mane (...)»³ — piše Šenoa. Objavljujući poznati programski članak 'Naša književnost',⁴ Šenoa naglašava kako suvremeno mu stvaralaštvo mora, prije svega, djelovati na socijalni život, književnu tematiku treba crpiti iz svakodnevnog života puka i, što je najvažnije, mora biti realistična, a pisci bi trebali

pisati »(...) izvorne stvari što se tiču života, mana ili predrasuda našega naroda(...)«.⁵ A desetak godina poslije Šenoa će u jednom »izvješću« u »Viencu«, objaviti pravi traktat o realizmu: »(...) hoće se dobra oka da nađeš pravi predmet. Uzmite naš narod raskrojen političkom uredbom, rastavljen vjerom i obrazovanjem, uzmite naše političke nevolje, nesretnu našu povijest, neradinost, neznačajnost, nehajnost, naravske sposobnosti puka i zanemarenost i nekulturu njegovu, uzmite silno tuđe neprijateljstvo, domaće izdajstvo, neprirodni razvitak raznih razreda društva — pa eto vam silna gradiva što ga možete zaodjenuti svim mogućim promjenama po raznim našim krajevima. Nu zato valja zaviriti u srce naroda, zaći u kolibu, pronicati u njegovo mišljenje i osjećanje (...) Budimo realistični, proučimo narod, pa ćemo polučiti svoj cilj (...)«.⁶ Šenoa je, dakle, već — ne samo dijelom svojih beletrističkih ostvaraja — nego i teorijski u potpunosti definirao poetiku realizma kakvu će od njega, najvećim dijelom, preuzeti i pisci realističkog naraštaja.

Samo godinu dana poslije ovog Šenoinog teksta javio se izvjesni A.P. (Armin Pavić?) ovećim člankom »O hrvatskom romanu«.⁷ Tu će on, uz ostalo, ustvrditi: »(...) Roman je jasna slika i prilika života bez svih pretjeranih i fantastičkih primjesa. Osobe što nam ih pisac prikazuje moraju biti zanimive i istinite, pravi nosioci biljega svoje dobe(...)«, da bi u daljnjem dijelu teksta produbio tu misao: — »(...) Nesretna ljubav, okrutni roditelji, ljubomorne i osvetljive žene — sve to danas više ne dotječe ni za najprimitivniji roman, tomu se hoće iskustva, poznavanja ljudi, psihološkog razudbarenja, shvaćanja dobe i njezinih težnja (...)«. Pod očitim utjecajem Šenoinih članaka, autor ovog teksta završit će svoja razmatranja rečenicama koje zvuče gotovo kao plagijat Šenoinih misli i rečenica: — »(...) hrvatski romanopisac naći će zahvalan predmet svom djelovanju u rastrovanom našem društvu koje je bez svake narodne karakteristike, u njegovu nehajstvu, kobnu indiferentizmu i materijalizmu, njegovoj neslozi, jalu i u drugim manama. To je doduše negativna strana života, ali uistinu ona takova jest (...)«.

Konačno, iste te godine kad je objavljen ovaj članak u poznatoj brošuri »Pisma Madžarolacah« i Ante Starčević će se pridružiti svojim prethodnicima i otvoriti put generaciji realista — prije svega Kumičiću, koji je i prouzročio čitavu polemiku oko realizma i naturalizma — sljedećim razmišljanjem: — »(...) Pokazati čitatelju istinu i neistinu, lijepo i ružno, dobro i zlo, plemenito i sramotno, korisno i škodljivo, pravo i krivo: to je sve što se od pisca može očekivati (...) Gdje tako ne biva, tu je knjištvo najgnusniji obrt(...)«⁸ — što definitivno zatvara ovaj krug razmišljanja o realizmu kao poetološkoj kategoriji, a prije pojave stvarnih predstavnika realističke generacije i pisaca i kritičara.

Do početka osamdesetih godina, dakle vremena kad nastupaju književnici koji će obilježiti stvaralaštvo u hrvatskoj književnosti sve do kraja stoljeća (bez obzira na to što će se početkom devedesetih godina pojaviti i modernisti), već su bili kristalizirani stavovi i teorijski definiran realizam kao književni smjer sa svim svojim bitnim poetološkim obilježjima, kojih će se generacija realista, neki više, neki manje, i pridržavati u svom stvaralaštvu polazeći prije svega od poznatih Šenoinih postavki, ali pridodajući im samo svoje konotacije.

2.

Kumičićev članak »O romanu«⁹ nerijetko i u kritici i književnoj povijesti spominjan kao naturalistički manifest u hrvatskoj književnosti uznemirio je književne krugove i pokrenuo čitavu lavinu napisa i polemika »za i protiv« naturalizma ili realizma — pridonijevši činjenici, kako je to i Antun Barac ustvrdio, da je »glavni problem hrvatske književnosti u osamdesetim i devedesetim godinama bio problem književnih struja: da li će u njoj prevladati naturalizam, uz njegove različite forme (verizam, objektivizam), ili ona treba da se razvija putem realizma, kako ga je na pr. sedamdesetih godina opravdavao Šenoa (...)«.¹⁰

Ta Barčeva tvrdnja, međutim, prilično je upitna.

Pitanje je, naime, sljedeće: koliko je zaista tzv. sukob oko realizma i naturalizma, vođen tijekom gotovo deset godina, bio doista borba za realizam a protiv naturalizma — ili obratno — i da li je, uostalom, Kumičić bio taj koji je zastupajući verbalno naturalizam i praktički pokrenuo čitav spor, i sam, svoju namjeru stvaralački i teorijski osmislio. Prisjetimo se prije svega da i tzv. »naturalistički« romani Kumičićevi nemaju nikakve veze s naturalističkom poetikom: osim Matoša koji je u nekrologu Kumičiću istakao kako je on »prvi naš pravi naturalist«,¹¹ dodajući, istodobno, da je prošlost opisivao »dokumentiranom realističkom metodom« — drugi su kritičari, uglavnom, naglašavali, kao primjerice Janko Ibler, kako Kumičić ni u kom slučaju nije bio đak Zoline škole,¹² a još je jasniji i određeniji Jakša Čedomil tvrdnjom da je proglasiti Kumičića zolijancem prava ludorija,¹³ dok je Barac ustvrdio kako Kumičiću pred očima nije bio Zola, nego Dumas i Sue!¹⁴

Konačno, i sam Kumičić nije zapravo znao razlikovati realizam od naturalizma — prepisujući jedino od Zole kako su »(...) knjige naturalističkih pisaca znanost, analiza, anatomija društva« — da bi gotovo u istom retku svog članka se upitao: »A zašto govore mnogi s tolikim prezirom o realističkoj školi?«

No vratimo se našoj temi.

Još prije negoli je Kumičić svojim manifestnim člankom otvorio Pandorinu polemičku kutiju oko naturalizma i realizma, pojavili su se u kritici — istina, tek usput — glasovi o štetnosti naturalizma kao literarnog pravca. Tako Ivan Švrljuga, recenzirajući u »Viencu« Daudetov roman Blagoviesnica (L'evangeliste) napominje, negativno ocjenjujući to djelo kako »(...) U dosadanjih njegovih romanima ne nalaziš da bi bile zablude ljudskoga života risane ravnodušnošću kakova poticajnoga izvješća (...)«, bez obzira što »(...) ni Daudet nije propoviedao morala, nije kaznio opaćine, ni krieposti nagrađivao, al opet nije bio ono što je Zola; naime hladan motrilac koji, kao kakav psiholog strasti anatomskeom vernošću crta (...)«.¹⁵ Još se direktnije kritički oborio na Zolu Vladimir Mažuranić: pišući o Turgenjevljevu proznom opusu, Mažuranić ističe kako je taj stvaralac »(...)umio preneti teško breme svoje zadaće preko svih zapreka, ne pokleknuv nijedamput pod njim, umio je minuti zamke koje naturalizam, prosta kopija naravi, potajno meće na strmu stazu pjesnikom (...)«, da bi zaključio: — »(...) Koliko je talenata nastradalo na istom putu, kakovih li je nakaza moderni realizam, upadnuvši u zamku, stvorio umjesto umjetničke tvorbe, klasičan dokaz tomu budi genijalni Emile Zola, kojega je narav osposobila da postane pariški, ako ne franceski Turgenjev, a kad tamo, ispod pera njegova izađe album ogavnih karikatura, nedostojan ozbiljne ocjene (...)«.¹⁶

Očigledno da su, uz sve ostale čimbenike, i ovakvi tekstovi nagnali Kumičića na reakciju.

Temeljne teze njegovog članka »O romanu« mogu se svesti na nekoliko bitnih misli. Prva, i najpoznatija: »Temelj romana mora biti shvaćanje istine, poimanje realnosti. Ako pisac ne ima dara da vidi prirodu onakovom kakva jest uistinu, bolje za nj da se mane ćorava posla. Pisac mora imati nešto soli u glavi, vrlo zdrav naravni razum i posve zdrave oči (...)«.

Druga: — »(...) Prikazati čitaocu ljude od mesa i kosti; koji se smiju i plaču, koji su lijepi i ružni, čisti i blatni, to je, brajne, velika i mučna zadaća. Pisac čim je naravniji, tim je bolji (...)«. I treće: »(...) Danas malo hasni bujan i sjajan slog; više se istine zahtjeva, a manje zanosa (...) Roman u kome neima shvaćanja realnog svijeta, malo vrijedi (...). Na ovom je svijetu sve zanimivo, guano i lijer, protoplazma i zvijezda Vega. Mi trebamo istine, a ne opsjena.« — da bi sve svoje teze sveo na misao kako je naturalizam »povratak k izvoru, naravi« — te isticanju Turgenjeva (sic!) i Balzaca kao najznačajnije predstavnike novog književnog

smjera, dok je o Zoli kao osnovno napomenuo da »(...) ima mnogo zdrava uma i posve zdrave oči«.

Već je i ovo dovoljno da se shvati problematičnost i površnost Kumičićeva shvaćanja naturalističke poetike. Iako nema dvojbe — iz čitavog se teksta može razabrati — da je Kumičić poznavao Zolin manifest »Le roman experimental«, to zasigurno nije bilo dovoljno da on sâm shvati i samu srž Zoline poetike naturalizma. Naime, on je od Zole samo teorijski prihvatio, primjerice, tezu o intelektualnom (racionalnom) pristupu fenomenu ljudskoga života; o ovisnosti čovjekove sudbine o sredini (*milieu*), te o povijesnoj, društvenoj, socijalnoj njegovoj odrednici; o spajanju tzv. spoznajne funkcije (poštivanje objektivnosti) s određenom društvenom porukom; konačno, o tome da književno djelo ne smije nastajati iz mašte, nego iz autentičnog, istinitog bilježenja stvarnosti kojom je pisac okružen. Kumičić, u osnovi, teorijski, prihvaća globalno temeljni Zolin postulat iz »Roman experimental« — (...) Realne ličnosti i njihova povijest, i relativnost svakidašnjeg života, dokumenti o ljudima u njihovom logičkom redu postaju tema naturalističke književnosti (...)« Treba se, međutim, podsjetiti činjenice da i sam Zola u svojoj teoriji zapada u paradokse kao što je, recimo, njegovo insistiranje s jedne strane na tome da pisac ne smije biti moralist, već *anatom*, a s druge, da mu je dužnost raditi na poboljšanju, ozdravljenju građanskog društva — a to je, očigledno, moralna kategorija! No tome nužno treba dodati i ovo: Zola svojim *djelom* prevladava vlastite teorijske paradokse, i to ne jedino zato što je izvanserijski talenat, nego prije svega zahvaljujući tradiciji na koju mu se doista nije bilo teško nastaviti: tradiciji Balzaca i Flauberta, gdje, praktično, između Balzacova realizma i Zolina naturalizma teško uopće možemo povući crtu razgraničenja.

A koga ima naš Kumičić u tradiciji vlastite nacionalne književnosti? Jasno je: gotovo jedino Augusta Šenou. I tu počinju njegovi nesporazumi i problemi: umjesto odupiranja, suprotstavljanja Šenoinoj, u krajnjoj liniji, romantičarskoj koncepciji književnosti, Kumičić polazi upravo od nje pa će tako sam sebe dovesti, kako je to kritika već uočila, do raskoraka između vlastite teorije i prakse.¹⁷

Poslije pojave ovoga manifesta javio se, kao prvi i najgorljiviji oponent Kumičićevu pledoajeu za naturalizam, glavni kritičar »Vienca« Josip Pasarić poznatim člankom »Hoćemo li naturalizmu?«:¹⁸ i poslije ovog napisa kao direktnog odgovora Kumičiću Pasarić će se još dvaput, direktno i indirektno, javiti na istu temu: gotovo godinu dana poslije, recenzirajući izdanja Matice hrvatske za 1883. godinu: dramu Vladimira Mažuranića »Grof Paližna« te, posebno, Kumičićevu

»Gospodu Sabinu«¹⁹ koju je, dakako, ocijenio posve negativno, kritički se osvrćući i na poetiku naturalizma, a zatim 1886. progovorit će o svom shvaćanju poetike romana uopće u članku »Moderni roman«.²⁰

Podimo upravo od ovog posljednjeg, u kojem Pasarić postavlja nekoliko teza o romanu: Prva: — »(...) U modernom se romanu baš osobito ističe težnja za istinom, i čini se da između ostalih modernih pjesnika romanopisci još najviše paze da im djela budu vjerno i istinito ogledalo života (...)« Druga teza: — »(...) Socijalni roman prikazuje u vjernoj i istinitoj slici važne karaktere i zanimljive prilike društvenog života (...)«, dok je treća teza: — »(...) pisac treba da svoja lica nadahne idejama, jer ideje su ona magična sila koja pjesničko djelo oživljuje i od score propasti čuva. Te pako ideje imaju biti napredne, to jest u skladu sa duhom i prosvjetnom težnjom našega vijeka, nadalje treba da su čudoredne, jer svako djelo mora imati moralnu podlogu koja čovjeka oplemenjuje i tješi (...) Po tom ne valja tražiti u pjesničkom djelu tendenciju u običnom smislu riječi, već višu i idealno plemenitu (...)«.

Dakle, tri su dominantne silnice koje Pasarić ističe: *vjerna i istinita* slika života, vjerno i istinito prikazivanje *karaktera* te *etičnost* poruke (tendencije) književnog djela što uključuje tendenciju ukazivanja na »idealno i plemenito«.

Jasno je da će takvim shvaćanjem smisla književnoga djela Pasarić vrlo odlučno negirati naturalizam kao smjer i pisce koji ga prihvataju: — »(...) U svojim bo djelima prikazuju većinom bolesne i abnormalne pojave modernoga svijeta, »zdrave« njihove oči opažaju gotovo samo prljavštinu i trulež u čovječjem društvu, oni se najrađe bave proučavanjem najružnijih i najbestijalnijih tipova, te potanko analiziraju divlje strasti i živinske nagone pijanaca, nitkova i prostih bludnica, pred kojima svaki čestit čovjek u običnom životu vrata zatvara (...)«.

Vratimo se sada na prvi odgovor Kumičiću. Posve je prirodno da je Pasarić — znamo li kakvu poetiku romana zastupa — u odgovoru Kumičiću akcenat stavio na *etičku* komponentu književnog djela: — »(...) naturalizam uvodi pod krinkom istine i naravi samo rugobu i moralnu iskvarenost (...)« piše Pasarić, tražeći tragom Šenoe »pravi« i »zdravi« realizam nasuprot »estetici rugobe« koja je karakteristična za naturalizam. Dakako, polazeći od moralne premise svog shvaćanja funkcije književnosti, Pasarić prije svega smatra da »(...) naturalizam u svojoj golotinji apliciran na hrvatske odnošaje poguban (je) po hrvatsku lijepu knjigu (...)«, zaključujući da »(...) zdrav i vedar realizam kako ga shvaćaju po Aristotelovu

nazoru: pjesnik imade poljepšavati i plemenito nadahnuti svoje naravite prikaze (...)« — ta, po Pasariću, uloga literarnog djela može i mora jedina egzistirati u hrvatskoj književnosti.

Sasvim je razumljivo da će s takvim stavovima Kumičićeva »Gospođa Sabina« u Pasarićevoj recenziji proći vrlo loše. Ne samo da Kumičić, po Pasarićevu zaključku, ne piše po vlastitom iskustvu, već po tuđim — zna se — Zolinim kalupima, pa je riječ o tome da »(...) romani u kojih se crta gradski život (riječ je o naturalističkim djelima, op. M. Š.) prikazuju gotovo samu rugobu, beznačajnost i trulež otmjenoga svijeta. Tuj se pisac — napominje Pasarić — »u koječemu povodi za Zolom, te su mu ova djela (misli se na Kumičićeve tzv. naturalističke romane) natrunjena pesimizmom, desperacijom i fatalizmom (...)« — a upravo protiv »disonancije« u kojoj nema »sklada ni izmira« — istupa Pasarić, zaključujući: — »(...) 'Gospođa Sabina' nema pravoga konca, jer nam ne otvara nikakve utješljive perspektive u budućnost tih neljudi (...)«.

Zanimljivo je da je protiv Kumičićevih razmišljanja o naturalizmu istupio — direktno ga apostrofirajući (»odziv Jeniu Sisolskom«) — njegov politički istomišljenik Gjuro Galac, i to u njihovoj pravaškoj »Hrvatskoj vili«!²¹

Iako manje rezolutno i s manje povišenog tona i Galac se pridružuje bitnim zamjerkama koje je Kumičiću uputio i Pasarić. Galac se, u stvari, obara na Zolu kao čovjeka koji je »talenat i genij u estetici ružnoga (...)«, jer ono što on piše »nije puki filozofski pesimizam nego je upravo neko bolesno duševno trzanje, neka hiperbolisana imaginacija (...)« — smatra Galac.

Galca je najviše pogodila Kumičićeva tvrdnja — a u vezi s romanom »Nana« da je Zola najmoralniji francuski pisac i, uopće, smatra da sve što Kumičić piše o Zoli pretjerano je i promašeno. Jednom riječi, zaključuje Galac »(...) drugo je sloboda izražavanja, a drugo je ono nagnuće prema ružnim i dvojbenim predmetima, ono usiljeno, dosljedno iskanje nepristojnih situacija i gadnih karaktera (...)« — a to je, prema njegovu mišljenju, osnov Zolina naturalizma koji on ne prihvaća. Braneći slobodu pisanja, Galac na kraju piše: — »(...) Nije mi bila namjera da pišem kakva pravila, nego usuprot branim slobodu pisanja protiv onima koji hoće da se mi svi povedemo pravcem naturalističke škole (...)« jer, zaključuje »(...) mi ne ćemo da budemo apoštoli naturalističke škole u Hrvatskoj (...)«.

I dok se većina kritičara ili distancirala od naturalističke poetike kako ju je površno proklamirao Kumičić, ili odlučno odbijala svaku pomisao na unošenje

naturalizma u hrvatsku književnost — 1886. godine kad je Pasarić objavio članak »Moderni roman« u almanahu »Hrvatska« odgovara mu u obranu naturalizma Emil Podolski polemičkim člankom »O književnom naturalizmu«.²² Obarajući se na Pasarićevu tvrdnju kako je naturalizam neetičan, amoralan, Podolski odgovara da »(...) Naturalistički pisac nikad ne dodaje svoga mnijenja, on ne *moralizira* već prepušta *moral istini* što ju prikazuje (...)« jer »(...) Pisac nije moralista, on je anatomista koji se udovoljava reći ono što se u tijelu nalazi. Čitatelji će, budu li htjeli, sami zaključiti i potražiti *moral* i *poruku* (...)«.

Ističući, nadalje, već poznate misli kako naturalizam predstavlja povratak naravi, a objektivnost mu je bitna oznaka, on je »formula, analiza i eksperimentacija koja obuhvaća čitavu narav« — Podolski postavlja pitanje: »Što je modernom piscu glavno svojstvo kad nije imaginacija?« I odgovara: — »(...) *Le sens du réel*. On mora imati zdrave oči da vidi narav onakovu kakova jest, kako ju sav svijet poznaje. On je mora čutjeti da prikazujući ju, na nas učini isti utisak kano da je pred nama (...)« — da bi izveo zaključak kako su »realizam i naturalizam dva imena za isti pojam!«

I tu, negdje, završava direktni polemički dvoboj oko pitanja realizma i naturalizma.

3.

Sagledavajući globalno ovih desetak polemičkih godina, nadaju se i neka pitanja. Prije svega: je li doista taj razvikani sukob oko realizma i naturalizma — vezan uz ova dva stilsko-formacijska sustava — bio spor oko *poetike* ovih smjerova ili nešto drugo. I dalje: u čemu je, u osnovi, najblaže rečeno, bit nesporazuma, ako — a to je naša temeljna teza — neke značajne razlike vezane uz pitanja poetike realizma odnosno naturalizma u stvari i nema.

Podsjetimo se, naime, temeljnih ključnih riječi kojima barataju jedni i drugi. Pobornici realizma naglašavaju *vjernost* u crtanju života (Švrljuga), potrebu izražavanja *istinske* slike stvarnosti i *zdravi*, *vedar* realizam, *istinitu* sliku važnih *karaktera* (Pasarić), osuđuje se *preživjeli romantizam*, a traže *zdrave oči* (Galac). Naturalisti, s druge strane, ističu *shvaćanje istine*, *zdrav naravni razum*, dijagnozu *duše i srca*, više *istine*, a manje *zanosa*, povratak k *naravi* (Kumičić) *objektivnost*, pa opet *zdrave oči*, obuhvaćanje *cijele naravi* (Podolski) i tako dalje...

Možda sveukupnost svih ovih rasprli najbolje ujedinjuje u svojem kritičarskom djelovanju Janko Ibler Desiderius. Prvi je započeo još za živa Šenoe, kritizirajući

njegova »Prosjaka Luku« na određeni način dosljedno propagirati realizam/naturalizam poznatom rečenicom: — »(...) Šenoa se je prevario kad je mislio da smije ne samo *risati* nego i *stvarati* Hrvate (...)«.²³ I dalje, analizirajući i pozitivno ocjenjujući Kumičićev »Jelkin bosiljak« Ibler proširuje svoju misao: — »(...) Mi tražimo od pripovijesti da značaji u njoj prikazani ne budu izmišljeni, stvoreni, nego izrađeni, kopirani (...)« — da bi se do kraja deklarirao: — »(...) Ali novi zahtjevi i nova teorija potkrijepljena velikim uspjehom u praksi, traži od pjesnika neka zaboravi da je roman i novela pjesma, epos u prozi, nego neka si utuvi da su to samo veće ili manje fotografije iz života i prirode (...)«.²⁴

Pišući o Šeninim pripovijestima šest godina poslije Ibler, iako ima i dalje kritički odnos prema Šenoj, primjerice, da mu dijalog nije dovoljno individualan, da je nerijetko subjektivno feljtonistički usmjeren a ne objektivan, jednom riječi »(...) on previše osjeća, čuvstvuje i gleda sve sa subjektivnog stanovišta, a moderni romanopisac mora ne čuvstvovati, nego analizirati čuvstva, vjerno prikazati osjećaje i na sve oko sebe gledati savremenom objektivnošću (...)« — na kraju, ipak, daje vrlo visoku ocjenu »Zlatarovu zlatu«: — »(...) U cijelosti svojoj, 'Zlatarovo' je 'zlatu' ne samo kano prvi hrvatski roman, nego kano historijski roman uopće od znatne vrijednosti. Osnovano na opširnim studijama, djelo je zgodno zamišljeno, dobro promišljeno i pomno, s ljubavlju izgrađeno (...)«.²⁵

Ibler tako spaja suprotstavljene strane: njegov problem nije za ili protiv naturalizma, nego za realizam/naturalizam — a protiv pretjeranog romantizma: — »(...) Pravo umjetničko djelo nije tek proizvod razuma, duha, talenta, ili tek plod mašte. Za nj se doduše hoće svega toga, i još oštra oka, mnogostrana iskustva, tehničke vještine, ali se hoće i srca (...)«²⁶ — završava Ibler.

Očigledno da problemi, odnosno nesporazumi ne leže u samom odnosu prema književnom djelu kao poetološkoj strukturi, nego negdje izvan onoga što se zove umjetnost riječi. Jer, kad jedan od neposrednih protivnika Kumičićevih Josip Pasarić u članku »Moderni roman« napiše da »(...) Romanopisci kao kritici modernih društvenih prilika sravnjuju svijetle i tamne strane života, traže i odabiru općenito važne predmete i zanimljive socijalne probleme koji pobuđuju živ interes naobraženih ljudi, te kao psiholozi zarone svom oštrinom duha svoga u izučavanje čovjekove naravi i duše, ističući na pojedinim karakterima prevalentna osebnostna svojstva i općenito ljudske crte (...)«,²⁷ tada nam postaje jasno da se takvo shvaćanje književnosti uopće ne kosi sa shvaćanjima Kumičićevim ili Iblerovim, na primjer. I Milivoj Šrepić, istomišljenik Pasarićev, koji je za naturalizam tvrdio,

slično kao i Pasarić, da pripada »estetici rugobe«, ipak piše: — »(...) Dok nam pripovjedač slika značajeve, razotkriva nam svu psihologiju lica u pripovijesti, uhodi trag njihovim čuvstvima i strastima, iznalazi im uzroke, pokazuje sve dojmove temperamenta, okoline, uzgoja, koji su ih stvorili onakvim kakvi jesu (...)«²⁸ što znači da i on u biti ne traži ništa drugo već isto što i Ibler koji u ocjeni Kumičićeva »naturalističkog« romana »Teodora« ističe: — »(...) Realističkome piscu može biti svrha gdje god da svom pomnjom prikaže jedan ne posve običan karakter, jednu strast i slično (...)«²⁹

Nema sumnje da se u tom velikom književnom sporu uopće nije radilo o različitim ili čak dijametralno oprečnim *literarnim* shvaćanjima i stavovima o realizmu ili naturalizmu kao književno–stilskim pravcima i njihovim poetikama, već samo o drugačijim shvaćanjima *društvene, nacionalno–socijalne* funkcije književnosti. Pobornici tzv. »zdravog realizma«, u biti nastavljači stilizirane i revidirane šenoinske literarne koncepcije po kojoj je prosvjetiteljski i odgojni momenat vrlo značajni dio funkcije književnosti, suprotstavljaju se radikalnoj koncepciji *isključivosti* oštre i nepoštedne kritike činjeničnog društveno–povijesnog stanja, odnosno ukazivanja na samo negativne pojave u životu, što rađa »estetiku rugobe«, kakvu su koncepciju, po mišljenju Pasarića i ostalih njegovih istomišljenika, zastupali pobornici naturalizma u književnosti, ne shvativši, međutim, poetiku naturalizma u njezinoj suštini.

Jednom riječi, temeljne razlike u shvaćanju *funkcije* književnog djela između tzv. realista i tzv. naturalista svode se na dvije bitne odrednice. »Naturalisti« traže istinu i samo istinu, povratak k naravi, rekli bi oni, bez naglašene poruke ili tendencije. »(...) Naturalizam s potpunim pravom uvodi u knjigu svu narav, i lijepo i ružno; nu svako kano takovo. Idealizam hoće da je samo lijepo dostojno umjetnosti polazeći sa stanovišta kako nas svaki umotvor mora uzdizati (...)«³⁰ piše Podolski naznačujući tako gdje je zapravo navodni spor. A Kumičić predbacuje svojim protivnicima da se previše zalijetaju u »lažni svijet imaginacije«, što se nesumnjivo odnosi ne toliko na realističku poetiku već romantičarsku. Protivnici pak naturalizma kao temeljnu zamjerku poklonicima naturalizma iznose da oni nemaju osjećaja za čudorednost *moral, etiku*, kao ni za optimističku viziju budućnosti. Oni se protive unošenju u umjetnost »ružnog i odvratnog« elementa (Galac), a Pasarić zamjera naturalistima da se bave samo »prljavštinom, truleži, divljim strastima i živinskim nagonima«, posebno ističući dvije bitne odlike koje umjetničko djelo mora imati: *ideju s jasnom moralnom* podlogom i tendenciju za »poljepšavanjem i plemenitim nadahnućem« stvarnosti protiv »estetike rugobe«.

Posve je evidentno da jedni i drugi ne polaze u svojim koncepcijama od djela hrvatskih pisaca (osim donekle Šenoinih i posebno Kumičićeve »Gospođe Sabine«) — nego od Zoline poetike naturalizma kako nam ju je na svoj način prezentirao Kumičić. Činjenica je i to da ni jedan hrvatski kritičar nije zapravo imao izgrađen filozofijski i estetski sustav mišljenja i vrednovanja djela.

To je osnovni razlog što je sve završavalo u pukom verbalizmu. Drugi je razlog izvanliterarni. Ne smetnimo s uma da se vrijeme literarnog spora poklopilo s vremenom Khuenova banovanja u Hrvatskoj i njegovim nastojanjem da mađarizira i kolonizira Hrvatsku. Stoga su svi odreda u krajnjoj liniji polazili od zajedničkog nazivnika: književnost mora biti u funkciji društvenog (političkog) života.

Realistima je temelj predbacivanja bio *bezidejnost* naturalista. Pasarić, uz insistiranje na moralnoj kategoriji jasno ističe kako je naturalizam u svojoj golotinji apliciran na hrvatske odnose zapravo poguban po hrvatsku lijepu knjigu. Galac traži pisce koji će realno sagledavati »bijedu i nevolju«, ali tako da u njoj vidimo i ono »što bi nas u ovom životu jošte bodriti i hrabriti moglo«, a Podolski — braneći naturalizam — upozorava da moral i poruku ne treba pisac ostvarivati u djelu direktno, već čitatelji »(...) budu li htjeli, sami će zaključiti i potražiti moral i poruku«. Konačno, i Ibler na neki način — neutralan u tom sporu — započinjući kao simpatizer naturalista završava kao tumač realizma, jer — piše on: »naturalizam je samo jedan korak dalje u razvitku realizma (...)« — taj kritičar nastojeći biti objektivni tumač književnosti i njezine funkcije piše: — »(...) Moderni pisac ne mora i ne treba, ako neće, obazirati se ni na kakve zahtjeve. Njemu je potrebna, obzirom na njegovo stvaranje, sloboda isto tako kano što mu je potreban talent. On iznosi u svojim djelima u umjetničkom ruhu život (...) Naglasivši tu slobodu, i mi smo spremni priznati potrebama naroda veliku ulogu u književnosti, pa ćemo i mi cijeniti najviše onog pisca koji bude u isto vrijeme umjetnik i prorok narodni (...)«³¹

Zaključno može se reći: čitav spor oko realizma i naturalizma u hrvatskoj književnosti u svojoj je srži bio zapravo donkihotski boj s vjetrenjačama. On, prije svega, nije nimalo pridonio piscima, jer nitko od sukobljenih strana praktički nije imao izgrađen estetski sustav. Konačno, sve je ostalo na problemu: treba li književno djelo imati jasnu poruku i treba li ga graditi na imaginacijskoj viziji tzv. »bolje budućnosti« i visoko postavljenim etičkim mjerilima i standardima, ili djelo samo mora sve te elemente tzv. poruke indirektno sadržavati u sebi. U

tom smislu na boljem su putu bili, usprkos svemu, zagovornici naturalizma (u političko-ideološkom smislu pravaška linija suprotstavljena narodnjačkoj!), bez obzira na to što bit naturalističke poetike nisu uspjeli do kraja shvatiti, ali su tražili da se pišu takva djela u kojima će čitalac »(...) Umjesto krasnih predjela što ih stvori pjesnikova imaginacija, naći (će) krutu zbiljnost, umjesto spletenih zgoda što ih je pisac vješto složio naći će čovjeka u njegovoj borbi za opstanak, čovjeka istinoga, od kosti i mesa (...)« — kako je to naglasio Podolski u odgovoru Pasariću, što je značio zapravo definitivni, teorijski, dakako, prekid s romantičarskom poetikom.

BILJEŠKE

¹ Vidi pobliže o tome u studiji Aleksandra Flakera: Uz pitanje nastajanja hrvatskog realizma (Adolfo Veber Tkalčević, Nadala Bakarka). — U knjizi: *Književne poredbe*, Zagreb, 1968, te u studiji Miroslava Šicela: »Zagrepskinja« Adolfa Vebera Tkalčevića kao model predrealističke novele. — U knjizi: *Hrvatski književni obzori*, Rijeka, 1997.

² Janko Jurković: Moja o kazalištu. — *Neven*, tečaj IV, Zagreb, br. 33, 1855.

³ August Šenoa: O hrvatskom kazalištu. — *Pozor*, Zagreb, br. 242–245, 247, 250, 253–254, 256, 1866.

⁴ August Šenoa: Naša književnost. Misli. — *Glasonoša*, Beč, br. 1, 3, 6, 8, 1865.

⁵ Isto.

⁶ August Šenoa: »Izvjješća« (Razgovori u »sastancih Matice«). — *Vienac*, Zagreb, br. 14, 1877.

⁷ A.P.: O hrvatskom romanu. — *Hrvatski svjetonazor*, Zagreb, 1878.

⁸ Ante Starčević: Pisma Madžarolacah (Na štioća). — Zagreb, 1879.

⁹ Jenio Sisolski (Eugen Kumičić): O romanu. — *Hrvatska vila*, Zagreb, tečaj II, sv. VIII, br. 8, 1883.

¹⁰ Antun Barac: *Hrvatska književna kritika*. Zagreb, 1938.

¹¹ Antun Gustav Matoš: In memoriam E. Kumičića. — *Hrvatska smotra*, II, knj. II, Zagreb, 1907.

¹² Janko Ibler: Literarna pisma. — *Sloboda*, Sušak, g. IV, br. 139, 1881.

¹³ Jakša Čedomil: Eugenije Kumičić. — *Iskra*, Zadar, br. 4–6, 1891.

¹⁴ Cit. djelo.

¹⁵ Ivan Švrljuga: Blagovjesnica (L'evangeliste) najnoviji roman Alphonse Daudeta. — *Vienac*, Zagreb, br. 6, 1883.

¹⁶ Vladimir Mažuranić: Ivan Turgenjev i nihilizam. — *Vienac*, Zagreb, br. 19–21, 1883.

- ¹⁷ Vidi esej Vlatka Pavletića: Raskorak teorije i prakse Eugenija Kumičića. U knjizi: *Kako su stvarali književnici*. — Zagreb, 1956.
- ¹⁸ Josip Pasarić: Hoćemo li naturalizmu? — *Vienac*, Zagreb, br. 52, 1883.
- ¹⁹ J. P-ć (Josip Pasarić): »Matica hrvatska«. — *Vienac*, Zagreb, br. 32–35, 1884.
- ²⁰ Josip Pasarić: Moderni roman. — *Vienac*, Zagreb, br. 3–8, 1886.
- ²¹ Gjuro Galac: O romanu (Odziv Jeniu Sisolskomu). — *Hrvatska vila*, Zagreb, br. 41, 42, 1884.
- ²² Emil Podolski: O književnom naturalizmu. — *Hrvatska* (almanah), Zagreb, 1886.
- ²³ Janko Ibler: Literarna pisma. — *Sloboda*, Sušak, g. IV, br. 139, 1881.
- ²⁴ Isto.
- ²⁵ Janko Ibler: Šenoine pripovijesti. — *Narodne novine*, Zagreb, 1887.
- ²⁶ Janko Ibler: Mrtvi kapitali. — *Narodne novine*, Zagreb, 1890.
- ²⁷ Cit. djelo.
- ²⁸ Milivoj Šrepeš: Najnoviji pripovjedači srpski. — *Vienac*, Zagreb, br. 6–10, 1887.
- ²⁹ Janko Ibler: Teodora (pripoviest E. Kumičića). — *Narodne novine*, Zagreb, 1890.
- ³⁰ Cit. članak.
- ³¹ Janko Ibler: Književni pabirci. — *Narodne novine*, Zagreb, 1887.